

קדימויות בהצלת נפשות באירוע רב נפגעים

מחבר: הרב יעקב דיכובסקי, עו"ד

פרק א

המקורות לחובת הצלת חיים במקרה של סכנת חיים

מקור ראשון:

כתוב בתורה: "לא תעמד על דם רעך".¹

לומדת מכאן הברייתא במסכת סנהדרין:²

"תניא: מניין לרואה את חבירו שהוא טובע בנהר, או חיה גוררתו, או לסטין באין עליו, שהוא חייב להצילו - תלמוד לומר לא תעמד על דם רעך".

מקור שני:

במסכת סנהדרין, לומדת הגמרא מצוות הצלה מדין השבת אבידה:³
 "אבדת גופו מניין - תלמוד לומר והשבתו לו".

באור: בתורה נכתב בדין השבת אבידה: "ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו ואספתו אל תוך ביתך והיה עמך עד דרש אחיך אתו והשבתו לו".⁴ נשאלת השאלה מדוע נכתבו המילים "והשבתו לו", הרי ברור שהאבידה תושב לבעליה עם דרישתו לאחר שאוחסנה בבית המוצא לצורך ההשבה? מכאן לומדים כי התורה מחדשת כאן דין נוסף בעניין אחר - הצלת נפשות. ישנה השבה אחרת - השבת הגוף האובד לבעליו. כלומר אם האדם נמצא בסכנת חיים, מצווים אנו להצילו.⁵

מקור שלישי:

הפסוק "וחי אחיך עמך".⁶

הרמב"ם מונה את איסור ההימנעות מהצלה בספר המצות.⁷

"והמצוה הרצ"ז היא שהזהירנו מהתירשלה בהצלת נפש אחד מישראל כשנראהו בסכנת המות או ההפסד ויהיה לנו יכולת להצילו. כמו שיהיה טובע במים ואנחנו נדע לשחות ונוכל להצילו".

חובת ההצלה בספק פיקוח נפש:

חובת ההצלה היא אף בספק פיקוח נפש.⁸ לדעת אחד מהראשונים מלמדים הפסוקים שהובאו לעיל על חובת הצלה זו. לשיטתו אין צורך ללמוד מהפסוקים חובת הצלה במקרה של סכנה וודאית שכן חובת הצלה במקרה זה נלמדת בקל וחומר מדין רודף.⁹

¹ ויקרא פרק יט פסוק טז

² תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף עג עמוד א

³ תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף עג עמוד א

⁴ דברים פרק כב פסוק ב

⁵ מדוע זקוקים אנו לשני מקורות? לחדש לנו כי גם אם אין אדם יכול להציל בעצמו ולקיים מצוות "והשבתו לו", מחוייב להציל ע"י אחרים ואפי' לשכור אדם אחר לשם כך. לשון הגמרא בסנהדרין: אי מהתם הוה אמינא: הני מילי - בנפשיה, אבל מיטרח ומיגר אגורי - אימא לא, קא משמע לן. אולם חייב הניצול לשלם למציל את הוצאותיו. רא"ש סנהדרין פ"ח סימן ב.

⁶ ויקרא כה לו. רמב"ן על התורה שם. תשב"ץ ח"ג ס' לז.

⁷ ספר המצוות מצות לא תעשה רצז

⁸ חידושי הר"ן - רבינו ניסים במסכת סנהדרין עג

פרק ב

קדימויות בהקצאת משאבים כספיים ורפואיים:

א. פרופ' אברהם שטיינברג¹⁰ מעלה מספר דוגמאות המעלות את סוגית האיזון הנכון בחלוקת משאבים לכללים לטיפול רפואי בתחומי רפואה שונים.

1. האם להפנות משאבים יקרים בצידוד ובכוח אדם לטיפול בחולים הזקוקים לטיפול רפואי יקר, או להפנות משאבים אלו לטיפול בחולים רבים הזקוקים לטיפול במחלות מצויות?
2. האם להפנות משאבים יקרים לטיפול בילודים במשקל הנמוך מאלף גרם, או להפנות את המשאבים לטיפול במספר רב ככל האפשר של ילדים חולים?

ב. מאמר זה עוסק בסוגית האיזון הנכון בחלוקת משאבים טיפוליים רפואיים בטיפול בנפגעים. בעית האיזון הנכון עולה ביתר שאת בטיפול באירוע רב נפגעים. כאשר לרשות המטפל עומדים אמצעי טיפול מוגבלים במשאבים רפואיים או בכוח אדם רפואי. להלן יתוארו מספר מקרים בהן המטפל חייב להכריע את קדימויות הטיפול בטרם יחל בו ועמדת ההלכה בסוגיה.

ג. מקרה א. לפני מטפל שוכבים שני נפגעים. נפגע אחד במצב בינוני והשני מצבו קשה. מצב הנפגע בינוני אינו יציב. בזמן האירוע אין נשקפת סכנה לחייו, אולם מצבו – על פי הניסיון במקרים זהים אחרים, יתדרדר בהמשך, אם לא יטופל באופן מיידי. המשאבים הרפואיים בכוח אדם מעטים מדי. מטפל אחד – שני נפגעים. במקרה זה תוצב בפנינו השאלה הבאה, האם מצב נפגע עובר לזמן הטיפול הוא הקובע ובמקרה זה מצב נפגע אחד קשה יותר והוא קודם, או שקדימויות הטיפול יקבעו בהתאם להערכת מצב כוללת – המצב הרפואי בזמן הבדיקה והמצב הרפואי הצפוי בהמשך. האם נקודת הזמן בו מצוי הנפגע בסכנת חיים בפועל, היא הקובעת, או נקודת הזמן בה נפגעו והחל תהליך, אשר ללא טיפול מתאים ימות הנפגע, היא הקובעת?

ניתן לדמות בעיה זו לסיטואציה אחרת. במבנה בו משתוללת שריפה, מצויים שני לכודים בחדרים שונים. משך זמן פעולת חילוץ של כל אחד מהם - 4 דקות. ניתן טכנית לחלץ רק אחד מהם. אם לא יחולצו – אחד מהם ימות תוך 4 דקות והשני תוך 6 דקות. האם נציל את הראשון?

ד. ההלכה: אם סיכויי ההצלה של הפצוע הקשה קטנים מסיכויי ההצלה של הפצוע הבינוני, יש לטפל בפצוע הבינוני.¹¹ אולם אם סיכויי הצלתם שווים באם יטופלו, ישנו ספק במי לטפל.

⁹ תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף עג עמוד א: "תנו רבנן: מניין לרודף אחר חבירו להרגו שניתן להצילו בנפשו - תלמוד לומר: לא תעמד על דם רעך". אם חייבים להציל נרדף, אף ע"י הריגת הרודף - ק"ו שמצווים להציל את הנרדף בסיטואציה שבה הוא נמצא בסכנה אחרת. (חידושי רבינו ניסים - הר"ן במסכת סנהדרין עג)

¹⁰ חלוקת משאבים מוגבלים ברפואה - היבטים מוסריים והלכתיים. קובץ עמק הלכה חלק ב' עמוד 91

¹¹ רבי שלמה זלמן אויערבך חוברת אסיא נט - ס. וראה בקונטרס השלמות באנציקלופדיה הלכתית רפואית מאת פרופ' אברהם שטיינברג חלק ו עמוד 738.

ה. אבי מורי הרב שלמה דיכובסקי שליט"א¹² קובע כי מצב המוגדר "כפיקוח נפש" הוא מצב של סכנה מיידית. אולם אם עתה אין נשקפת סכנה, אף שברור כי בהמשך יגיע הנפגע לסכנה, אין מוגדר מצבו "כפיקוח נפש". קביעתו מבוססת על שיטות הפוסקים בענין ניתוחי מתים. כידוע ישנו איסור הלכתי לנתח מתים. האיסור הותר אם זקוקים לניתוח בכדי להציל חולה. לשיטות פוסקים אלו¹³ אין לנתח מת לצורך פיקוח נפש של חולה, אלא אם כן החולה נמצא בפנינו, כלומר אם עתה נמצא לפנינו חולה בסכנה. ו. רבי אברהם ישעיה קרליץ מחבר "חזון איש" בספרו¹⁴ מרחיב את ההיתר גם למקרה שלא מצוי חולה מסוכן לפנינו, אולם מצוי במקום אחר ובכדי להצילו זקוקים אנו לנתח מת. רבי שלמה זלמן אויערבך¹⁵ נותן פרשנות מרחיבה לדברי "החזון איש". לדבריו גם אם לא ידוע על חולה הנמצא במקום אחר, אולם המחלה נפוצה ומסתמא מצוי חולה מסוכן במקום אחר ואפשר להצילו ע"י ניתוח המת, ניתן לנתח.

ז. נמצא כי גם לפי הפרשנות המרחיבה ביותר, רק אם חולה נמצא עתה בסכנה, מותר לעבור על איסור נתיחת מת בכדי להצילו. אולם אם אין נשקפת עתה סכנה לחולה, אף שיתכן שבהמשך יתדרדר מצבו, אין לעבור עתה על איסור הלכתי. מכאן עולה העיקרון כי "פיקוח נפש" הוא מצב עכשווי ואין מתחשבים בעתיד. לכן אין למנוע משאבים מנפגע קשה, אשר נשקפת עתה סכנה לחייו, ע"מ לאפשר הקצאת משאבים אלו לטיפול בנפגע אשר אין נשקפת עתה סכנה לחייו, אף שמצבו עלול להתדרדר בהמשך. ח. אולם בשאלה העומדת לפנינו מדובר בשני אנשים אשר נשקפת עתה סכנה לחייהם, אלא שזמן התוצאה של אי טיפול, שונה מאחד לשני. לפיכך יש לטפל קודם בפצוע הקשה יותר משום שזמן התוצאה של אי טיפול בו קצר יותר. זאת בתקווה שיגיע מטפל נוסף לטפל בפצוע השני. אולם אם בודאי לא יגיע מטפל נוסף בזמן הקריטי, אין עדיפות לאחד על השני.

ט. מקרה ב. בפנינו מספר קטן של נפגעים קשים. בנוסף זקוקים לעזרתנו מספר נפגעים גדול במצב בינוני לא יציב, אשר מצבם יתדרדר בהמשך, אם לא יטופלו באופן מיידי. האם היחס הכמותי בין הנפגעים מכריע לקדימות הטיפול בהם ואנו נפנה את אליהם את המשאבים?
י. ההלכה: אם אין סיכוי שיגיעו מטפלים נוספים בזמן הקריטי, יש לטפל בנפגעים הבינוניים – לא יציבים. עדיף להציל יותר נפגעים.

יא. מקרה ג. בפנינו שני נפגעים במצב קשה אשר נשקפת סכנה לחייהם. תוחלת החיים של אחד מהם ארוכה יותר מתוחלת חייו של הנפגע השני. השוני נובע מגיל הנפגעים או אופי פציעתם. האם תוחלת החיים מהווה שיקול להקדמת הטיפול?

יב. ההלכה: הגדרת ההלכתית של השאלה היא כך: האם חיי עולם (חיים ארוכים) עדיפים על פני חיי שעה? בגמרא¹⁶ מצאנו מחלוקת תנאים בשאלה הלכתית – אתית קשה: "תניא: שנים שהיו מהלכין בדרך, וביד אחד מהן קיתון של מים, אם שותין שניהם - מתים, ואם שותה אחד מהן - מגיע לישוב. דרש בן פטורא: מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו. עד שבא רבי עקיבא

¹² עדיפויות בהצלת נפשות מאת הרב שלמה דיכובסקי אב"ד הרבני הגדול ירושלים. מובא בקובץ תורה שבעל פה עמוד מ.

¹³ בעל הנודע ביהודה מהדורה תניינא יורה דעה סימן ר"י. בעל החתם סופר שו"ת יורה דעה סימן של"ו. הר"י עטלינגר בעל שו"ת בנין ציון סימן קל"ז. זו גם משמעות פסיקתו של בעל הבית יוסף בשם רבינו ירוחם, אורח חיים סימן שכ"ח, הפוסק כי לצורך חולה שאין נשקפת לו סכנה מיידית, אף שיתכן ויגיע למצב זה בהמשך, מותר לעבור על איסור חכמים ולא על איסור תורה.

¹⁴ חזון איש מסכת אהלות סימן כ"ב, ל"ב.

¹⁵ מובא בספר נשמת אברהם מאת פרופ' אברהם אברהם – שערי צדק. חלק יורה דעה סימן שמ"ט, עמ' רנ"ז.

¹⁶ תלמוד בבלי מסכת דף סב עמוד א

ולמד: וחי אחיך עמך - חייך קודמים לחיי חבריך".

יג. המקרה הנתון למחלוקת תנאים זו הוא בהעדפה בין בעל הקיתון לבין אדם אחר. האם ניתן להקיש ממחלוקת בן פטורה ורבי עקיבא בשאלה האם רשאי אדם להעדיף את חייו על חיי זולתו למקרה הנדון העוסק בהתלבטות אדם שלישי, את מי משני בני אדם אחרים יעדיף? השאלה עולה כאשר ישנם שני צמאים ולאדם שלישי – שאינו זקוק למים – יש מים המספיקים לאחד משני הצמאים. האם יתן לשניהם ויספק להם חיי שעה, או יתן לאחד מהם ויספק לו חיי עולם ואם כך למי יספק את המים? יד. לשיטת בעל "חזון איש"¹⁷ מחלוקת בן פטורה ורבי עקיבא ביחס להעדפת עצמו על זולתו, שרירה וקימת גם בהעדפה בין שני בני אדם אחרים. ואלו דבריו: "ונראה דאם יש לאחד מהם מים ולפניו שני צמאים, נמי תלוי בפלוגתא (גם תלוי במחלוקת). לבן פטורה נותן לשניהם וימותו שניהם, שהרי אף אם יתן לאחד, יתחייב לחלוק עם חברו. ולרבי עקיבא יתן לאחד שירצה". שיטת החזון איש נכונה אם נגדיר את מחלוקת רבי עקיבא ובן פטורה כעוסקת בשאלה של העדפה¹⁸: האם יש להעדיף חיי שעה של שניים (בתקווה שיתרחש נס) או חיי עולם של אחד.¹⁹

טו. ההלכה כשיטת רבי עקיבא.²⁰ לפיכך יש להעדיף חיי עולם על פני חיי שעה. כלומר, תוחלת החיים מהווה שיקול להקדמת הטיפול. להלן יובאו סדרי קדימויות אחרים עפ"י הספר מגדל עוז.

טז. מקרה ד. בפנינו שני נפגעים, אשר נשקפת סכנה לחייהם. נפגע אחד יפיק תועלת מרובה יותר מהטיפול מאשר הנפגע השני. דוגמא: שני נפגעי גפיים קשים. נפגע אחד אם יטופל נציל את חייו ואת גפיו. נפגע שני אם יטופל נציל אמנם את חייו, אך הנפגע ישאר נכה בגפיו. מי קודם? הדילמה מורכבת יותר כאשר תוחלת החיים של הנפגע השני גדולה יותר. האם עדיף אדם קטוע רגל בעל תוחלת חיים גדולה על פני אדם אשר ילך על שני רגליו אך תוחלת החיים שלו קצרה?

יז. **ההלכה:** נראה כי עפ"י דברי בעל "המגדל עוז". יש להעדיף את הנפגע שאיכות חייו לאחר ההחלמה תהיה טובה יותר. בעל המגדל עוז, קובע קדימויות בין בעלי יחוס טבעי רוחני, או מעלה רוחנית. למרות שמעלתם תבוא לידי ביטוי רק לאחר החלמתם. מכאן ניתן להקיש כי גם איכות חיים טובה יותר, מהווה שיקול להעדפה.

יח. מקרה ה. כיצד ננהג אם החילונו לטפל בפצוע במצב בינוני. טרם סיימנו לטפל בו, היגיע פצוע קשה. האם נפסיק טיפול, בכדי לטפל בפצוע הקשה?

יט. **ההלכה:** אין מפסיקים טיפול בנפגע, אם עדיין נשקפת סכנה לחייו.

¹⁷ רבי אברהם ישעיה קרליץ. חושן משפט בבא מציעא. ליקוטים סימן כ' דף ס"ב עמוד א'.

¹⁸ הרב דיכובסקי "נאות דשא" ח"ב תשל"ז. במאמר בסופו "קדימויות ועדיפויות בהצלת נפשות. דיני ישראל ז. תשל"ו ע' מה ואילך.

¹⁹ אמנם לשיטת רבי חיים הלוי מבריסק (על בבא מציעא שם) הנדון במחלוקת רבי עקיבא ובן פטורה הוא האם בשפיכות דמים פסיבית – ההימנעות מנתינת המים – נאמר יהרג ואל יעבור, או שהימנעות שסיבתה הצלת עצמו, לא נאמר יהרג ואל יעבור. לשיטת בעל המנחת חינוך מצוה רצ"ו הנדון במחלוקת רבי עקיבא ובן פטורה הוא האם בשפיכות דמים פסיבית נאמר הדין יהרג ואל יעבור. לשיטותיהם אין המחלוקת עוסקת בהעדפה של אדם שלישי העומד בפני בחירה בין שנים אחרים ומתלבט את מי יציל.

²⁰ קיצור פסקי הרא"ש בבא מציעא שם. רבי נפתלי צבי יהודה ברלין - הנציב מוולוז'ין בספרו העמק שאלה שאילתא קמ"ז סק"ג. מנחת חינוך מצוה רצ"ו. שבט מיהודה שער א' פ"ח. ברמב"ם ובשולחן ערוך הנושא לא הוזכר. וכן פסק בעל החזון איש. וכן פסק רבי משה פיינשטיין בשו"ת אגרות משה חושן משפט חלק ב' סימן ע"ג אות ב.

פרק ג

קדימויות הלכתיות אחרות:

- א. אין דוחים נפגע הנמצא במצב וודאי של פיקוח נפש מפני נפגע הנמצא בספק סכנה²¹.
- ב. אם הרופא החל לטפל בחולה אחד או חיבר לו מכשיר רפואי ובא חולה שני הזקוק לרופא או למכשיר, אסור לרופא לעזוב את החולה הראשון או לנתקו מהמכשיר הרפואי. האיסור קיים אפי' החולה הראשון הוא בספק סכנה והחולה השני בוודאי סכנה. ואפי' הראשון זקן והשני צעיר. זאת משום שאין דוחים נפש מפני נפש²².
- ג. אולם אם הרופא לא החל טיפול והוא רואה בבת אחת שני חולים ועליו להעדיף במי לטפל, ישנם קדימויות הלכתיות אחרות כדלהלן:
במשנה²³ נאמר: "האיש קודם לאשה – להחיות. כהן קודם ללוי, לוי לישראל, ישראל לממזר, וממזר לנתין, ונתין לגר, וגר לעבד משוחרר. אימתי? בזמן שכולם שוים, אבל אם היה ממזר תלמיד חכם וכהן גדול עם הארץ - ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ".
- ד. בספר **מגדל עוז**²⁴ מסכם את דברי המשנה ומוסיף קדימויות שונות. אבי מורי הרב דיכובסקי שליט"א²⁵ מחלק את הקדימויות לחמש קטגוריות שונות:
- ה. קדימה מחמת המעלה הרוחנית: 1. ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ.
2. זכר החייב במצות קודם לנקבה החייבת רק בחלק מהמצות.²⁶
3. אשה שהיא יראת שמים ומשכלת קודמת לאשה הדיוטית.
4. גדול קודם לחרש שוטה וקטן שאינם חייבים במצוות.
5. שלם קודם לגידם שאינו יכול להניח תפילין.
- ו. קדימה מחמת היחוס הטבעי: 1. כהן קודם ללוי. לוי קודם לישראל. אומנם בזמנינו לא קימות הלכות אלו כי הכהנים והלויים הם רק על פי "חזקה" – היינו הוחזקו ככהנים.
2. ישראל קודם לחלל. חלל היינו "כהן בן תשע שנים ויום אחד שבא על הגרושה או על הזונה, וכהן גדול שבא עליהן או על האלמנה או שנשא בעולה ובא עליה הרי אלו נתחללו לעולם, ואם הוליד ממנה בן בין זה שחללה בין כהן אחר הולד חלל".²⁷
3. חלל קודם לשתוקי. שתוקי היינו "פנויה שנתעברה מזנות... ואם לא נבדקה אמו עד שמתה או שהיתה חרשת או אילמת או שוטה או שאמרה לפלוני הממזר נבעלתי או לפלוני הנתין אפילו אותו פלוני מודה שהוא ממנו הרי זה הילוד ספק ממזר, כשם שזינתה עם זה שהודה לה כך זינתה עם אחר וזה הוא הנקרא שתוקי שמכיר את אמו ואינו מכיר את אביו ודאי".²⁸

²¹ פרי מגדים שימן שכ"ח מ"ז סעיף קטן א.

²² נשמת אברהם מאת פרופ' אברהם עמוד קנ"ו בשם רבי שלמה זלמן אויערבך.

²³ תלמוד בבלי מסכת הוריות דף יג עמוד א

²⁴ לרבי יעקב עמדין פרק אבן בוחן פינה א.

²⁵ הרב דיכובסקי "נאות דשא" ח"ב תשל"ז. במאמר בסופו "קדימויות ועדיפויות בהצלת נפשות. דיני ישראל ז. תשל"ו ע' מה ואילך.

²⁶ וכך פסק הרמ"א שולחן ערוך יורה דעה סימן רנ"ב סעיף ח'. הרמב"ם והט"ז בהגהותיו על השולחן ערוך.

²⁷ רמב"ם הלכות איסורי ביאה פרק יט הלכה ג

²⁸ רמב"ם הלכות איסורי ביאה פרק טו הלכה יא, יב

4. שתוקי קודם לאסופי. אסופי היינו "בן הנמצא בשוק, הרי הוא ספק ממזר, שאין יודעים מי הוא"²⁹.

5. אסופי קודם לממזר. ממזר היינו "הבא מערוה מן העריות"³⁰ – "כל שאסר ביאתו בתורה וחייב על ביאתו כרת והן האמורות בפרשת אחרי מות הן הנקראין עריות וכל אחת מהן נקראת ערוה"³¹.

6. ממזר קודם לנתין. "נתין - זה גבעוני על שם ויתנם יהושע חוטבי עצים ושואבי מים ואמרינן במסכת יבמות (דף עח) דוד גזר עליהם"³².

7. נתין קודם לגר.

8. גר קודם לעבד משוחרר.

ז. קדימה מחמת תוחלת החיים: 1. בחור קודם לזקן. זאת להלכה אך לא למעשה לדברי גדולי הפוסקים³³. יצויין כי לדברי בעל החזון איש שהוזכר לעיל, נראה כי תוחלת החיים כן מהווה שיקול לקדימות, יש להעדיף את הצעיר יותר. זו גם דעתו של אבי מורי הרב דיכובסקי שליט"א³⁴.

2. זקן בריא קודם לחולה.

3. חולה קודם למסוכן. "אדם שקפץ עליו החולי במהרה והכביד חליו מיד"³⁵.

4. מסוכן קודם לטריפה. טריפה היינו שיש לו פגיעה או מחלה שבודאי ימות ממנה³⁶.

ח. קדימה מחמת יכולת ההולדה: 1. אדם בריא ואפי' חולה קודמים לסריס.

2. נקיבה קודמת לסריס.

ט. קדימה מחמת קורבה משפחתית: כל הקודם בנחלה קודם להצלה. לכן בן קודם לאח ולנכד.³⁷

רבי שלמה זלמן אויערבך כותב כי בזמנינו קשה לנהוג לפי כללי הקדימויות שבמשנה³⁸.

ככלל, חלק ניכר מהקדימויות השנויות כאן הם במישור התיאורטי, מאחר ופעמים רבות לא ניתן לבדוק את הקדימויות וגם אם ניתן לבדוקם, הדבר עלול לגזול זמן אשר יעכב את ההצלה ופיקוח נפש דוחה בירורים אילו.

פרק ד

הצלת חיים העלולה ליטול חיי אחרים

א. בפיצוץ שאירע בבית הממשל הצבאי בצור לבנון, נלכדו חיילים רבים תחת הריסות הקומות התחתונות. בכדי לחלצם היה צורך להפעיל כלים הנדסיים כבדים ולפנות את הקומות העליונות. הפעלת כלים אלו הייתה עלולה לגרום למותם של הלכודים הנמצאים בקומות העליונות. השאלה

²⁹ רמב"ם הלכות איסורי ביאה פרק ט"ו הלכה י"ג

³⁰ רמב"ם הלכות איסורי ביאה פרק ט"ו הלכה א

³¹ רמב"ם הלכות אישות פרק א הלכה ה

³² רש"י מסכת קידושין דף מט עמוד א

³³ ובשול"ת אגרות משה לרבי משה פיינשטיין חלק ב' סימן ע"ה אות ז. כתב כי הגיל אינו מהווה שיקול להעדפה. וכן פסק רבי שלמה זלמן אויערבך חוברת אסיא נט – ס. וראה בקונטרס השלמות באנציקלופדיה הלכתית רפואית מאת פרופ' אברהם שטינברג חלק ו עמוד 738.

³⁴ כך אמר לי מפורשות.

³⁵ רמב"ם הלכות גירושין פרק ב הלכה יב.

³⁶ חזון איש בהערותיו לרמב"ם הלכות אישות סימן כ"ז סעיף קטן ג'. ולשיטת הרמב"ן והרשב"א על מסכת יבמות דף ק"כ. היינו מחלה שתוחלת החיים הצפויה היא י"ב חודש. ועיין בשיטת ר"ת שם ובתו"ס.

³⁷ לדעתו של הרב דיכובסקי, אם הרופא מועסק ע"י אחרים והציוד הרפואי אינו שלו, קדימה זו אינה חלה, משום שאין לעשות מצווה ברכוש של אחר.

³⁸ ראה חוברת אסיא נט – ס. בקונטרס השלמות באנציקלופדיה הלכתית רפואית מאת פרופ' אברהם שטינברג חלק ו עמוד 738.

העולה היא, האם להמשיך בפעולות ההצלה בנסיבות אלו, או להימנע מפעולה העלולה להרוג לכוד, אף שתכליתה להציל לכוד אחר. האם קיימת חובה על אדם להציל כאשר מעשה ההצלה עבור אדם אחד, הוא מעשה הריגה לאחר? האם יכול המציל לשים עצמו שופט ולהעדיף חיי אחד על חיי זולתו? אם המציל יכול או חייב לבחור בנסיבות אכזריות אלו, מה הם הכלים והתנאים שבאמצעותם יבחר המציל את הלכודים הנדונים להצלה וחיים, מתוך הלכודים שיאלצו למות בכדי שחבריהם ינצלו? השאלות הן הלכתיות, משפטיות ואתיות.

ב. השאלה נדונה בתחום אחר, ממנו ניתן להקיש לענייננו. הנדון הוא ביולדת המקשה ללדת. חייה בסכנה והרופאים קובעים כי בכדי להצילה, יאלצו להמית את העובר. האם חיי האם קודמים לחיי העובר?

ג. במשנה³⁹ ישנה הבחנה בין תחילת תהליך הלידה בו קודמים חיי האם, לבין סוף התהליך בו אין להציל את אחד מהם תוך גרימת מוות לשני. כך נאמר: "האשה שהיא מקשה לילד מחתכין את הולד במעיה ומוציאין אותו אברים אברים מפני שחיה קודמין לחיו. יצא רובו אין נוגעין בו שאין דוחין נפש מפני נפש".

ד. השיקול האתי ההלכתי מוסבר ברמב"ם⁴⁰: "הרי זו מצות לא תעשה שלא לחוס על נפש הרודף. לפיכך הורו חכמים שהעוברה שהיא מקשה לילד מותר לחתוך העובר במיעיה בין בסם בין ביד מפני שהוא כרודף אחריה להורגה, ואם משהוציא ראשו אין נוגעין בו שאין דוחין נפש מפני נפש וזהו טבעו של עולם".

ה. דברי המשנה אמורים במקום שניתן להציל את האשה אם נמית את העובר, או להציל רק את העובר אם נניח לתהליך הלידה להמשיך בטבעיות.

ו. אולם מה יהיה הדין אם המשך לידה טבעית יגרום בודאי למות האם ועוברה, האם מותר להרוג את העובר בכדי להציל את האם?

ז. רבי עקיבא איגר⁴¹ מתלבט במקרה זה וכך כתב בשם בעל שו"ת "פנים מאירות"⁴² "יש לדון בולד שיצא רובו, אם ידוע ששניהם ימותו דמותר להציל האשה וצריך להתיישב בדין זה".

ח. מאידך, שיטת רבי חיים סופר⁴³ היא חד משמעית לאיסור: "בולד שיצא ראשו אם ימותו שניהם, יהיה מיתת הולד בידי שמים ואם... יחתוך (את העובר) יהיה מיתתו בידי אדם ואסור לעשות כן... לעומת זאת בשו"ת מהר"ם שיק⁴⁴ פוסק שמותר להרוג את העובר בכדי להציל את האם.

ט. נמצא כי בסוגיה זו ישנה מחלוקת הפוסקים, לכן הדין לדעת אבי מורי הרב דיכובסקי שליט"א⁴⁵: "שב ואל תעשה".

³⁹ משנה מסכת אהלות פרק ז משנה ו.

⁴⁰ רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק א הלכה ט

⁴¹ תוספות רבי עקיבא איגר מסכת אהלות שם

⁴² חלק ג' תשובה ה'

⁴³ שו"ת "מחנה חיים" חלק ב' חושן משפט סימן נ'. גם שיטת בעל הנודע ביהודה מהדורא תנינא חושן משפט סימן נ"ט לאסור הריגת העובר על מנת להציל את האם, אעפ"י שאם הרגו אינו חייב מיתת ב"ד משום היותו "ספק נפל" - ספק אם יחזיק מעמד וישאר בחיים.

⁴⁴ יורה דעה סימן קנ"ה

⁴⁵ עדיפויות בהצלת נפשות מאת הרב שלמה דיכובסקי אב"ד הרבני הגדול ירושלים. מובא בקובץ תורה שבעל פה ע' מ"ח.

- י. מכאן נקיש לשאלת חובת הצלת הלכודים שנדונה בהקדמה ונאמר כי אין קיימת חובה על אדם להציל כאשר מעשה ההצלה עבור אדם אחד, הוא מעשה הריגה לאחר. עוד נטען כי גם לדעת המתירים להרוג את העובר בכדי להציל את האם, אין ראייה להתיר הריגת לכוך בכדי להציל אחר. זאת עקב שוני מהותי בין הנושאים. הריגת העובר היא עצמה הצלת האם. אולם הפעלת כלים הנדסיים הגורמת למותם של לכוודים, זה מעשה הריגה. רק אח"כ – אם יצליחו – המשך הפעלת הכלים תביא להצלת לכוודים אחרים. משמעותה של סברא זו היא כי לא רק שאין קיימת חובה להציל בנסיבות אלו, אלא אסור להציל נפגע בפעולה ההורגת נפגע אחר⁴⁶.
- יא. האם המסקנה כי אין קיימת חובה על אדם להציל כאשר מעשה ההצלה עבור אדם אחד, הוא מעשה הריגה לאחר, תקיפה גם כאשר מעשה ההצלה הוא לרבים ומעשה ההריגה הוא ליחיד, או למספר אנשים קטן?
- יב. הנושא ידון בדוגמא להלן: ראובן רואה רימון מתעופף באוויר לעבר קבוצת אנשים קטנה. האם מותר לו להסיט את הרימון ממעופו על מנת להציל את אותם אנשים, אעפ"י שעל ידי כך יפגע הרימון בקבוצת אנשים אחרת גדולה?
- יג. עולה כאן שאלה אתית - הלכתית כבידה. אם ע"י הסטת הרימון ממעופו לעבר אנשים אחרים יפגעו פחות אנשים, מחד יתכן להתיר את הסטת הרימון, כי עדיפים חיי הרבים מחיי המעטים. מאידך הסטת הרימון מהווה לכאורה מעשה רציחה בידים של הנפגעים ממנו ע"י ראובן, אולם אם לא יתערב ראובן והרימון ימשיך לעבר יעדו, אמנם יפגעו יותר אנשים, אולם ראובן לא עשה דבר.
- יד. השאלה בסיטואציה אחרת הוכרעה ברמב"ם⁴⁷. קבוצת יהודים מתבצרת בבית. גויים צרים על הבית ומציבים אולטימטום: הוציאו החוצה אחד ואנו נהרגנו, או שנכבוש את הבית ונהרוג את כולם. עולה כאן שאלה אתית – הלכתית דומה. מחד עדיף שיהרג אחד מרבים. מאידך מסירת אדם לרוצח, זו רציחתו בידים. לעומת זאת אם לא ימסרוהו, אמנם יהרגו כולם, אך המתבצרים לא רצחו איש.
- טו. פוסק הרמב"ם: "אמרו להם עובדי כוכבים תנו לנו אחד מכם ונהרגנו ואם לאו נהרוג כולכם, יהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל". מהלכה זו ניתן לכאורה להקיש לשאלת הרימון ומכאן תעלה ההלכה כי אסור לראובן להסיט את הרימון ממסלולו, אעפ"י שיותר אנשים יפגעו.
- טז. לדעת רבי ישעיה קרליץ בעל "החזון איש"⁴⁸ אין להקיש בין המקרים ואלו דבריו: "ואפשר דלא דמי (לא דומה) למוסרים אחד להריגה, שם המסירה, היא פעולה אכזרית של הריגה ובפעולה זו אין הצלת אחרים בטבע של הפעולה, אלא המקרה גרם עכשיו הצלה לאחרים... אבל הטיית החץ מצד זה לצד אחר, היא בעיקרה פעולת הצלה ואינה קשורה כלל בהריגת היחיד שבצד אחר רק עכשיו במקרה נמצא בצד אחר נפש מישראל. ואחרי שבצד זה יהרגו נפשות רבות ובזה אחד, אפשר יש לנו להשתדל למעט אבידת ישראל בכל מה שאפשר".

⁴⁶ כך עשו באסון בצור. ראשית פינזו בזהירות את הקומות העליונות ללא שימוש בטרקטורים. אח"כ החלו לפנות את הקומות התחתונות. ועיין בתחומין ד תשמ"ג עמוד 144.

⁴⁷ רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ה הלכה ה

⁴⁸ "חזון איש" חלק חושן משפט סנהדרין סימן כ"ה

- יז. באור דברי "החזון איש": מסירת אדם לרוצח, זה מעשה רציחה. המתבצרים האחרים אינם ניצולים ע"י מעשה זה, אלא מכיוון שהמתבצרים עמדו באולטימטום, לא יומתו. אם כי יתכן שהרוצחים לא יעמדו בהבטחתם ולבסוף ירצחו את כולם. לעומת זאת הסטת הרימון זה מעשה הצלה. הצלת האנשים אינה תוצאה של הריגת האנשים שהרימון הוסט לעברם, אלא תוצאה של הסטת הרימון מכיוונם לכיוון אחר, אלא שבמקרה היו שם אנשים. כאן יש להעדיף חיי רבים על פני חיי יחיד. לכן מותר להסיט את הרימון.
- יח. לשיטות פוסקים אחרים אסור להסיט את הרימון. זאת על יסוד דברי בעל "נימוקי יוסף"⁴⁹. בגמרא נאמר: "ראה אמת המים שוטפת לתוך שדהו... אם נכנסו המים לתוך שדהו, אינו רשאי לפנותם למקום אחר". אומר בעל הנימוקי יוסף: "כיון שמוטל הנזק על זה, לאו כל כמיניה (אין לא רשות) לסלקו מעליו ולהטילו על חברו" וכך פוסק הרמ"א⁵⁰.
- יט. מוסיף בעל "האמרי בינה"⁵¹: "אם עושה מעשה בגוף המזיק לסלקו, אסור כשגורם בזה היזק לחברו". כלומר לשיטתו עשית מעשה בדבר המזיק זה מעשה נזק. אם כן הסטת הרימון זה מעשה הריגה ואסור. זו גם שיטת בעל הדמשק אליעזר⁵².
- כ. לפיכך, מכיוון שחלוקים הפוסקים בדבר, ההלכה היא גם במקרה זה, שב ואל תעשה.

פרק ה

קדימויות בהצלת נפשות - הגישה האתית

- א. המונח ברירת חולים (Triage) נטבע בצבא הצרפתי בימי נפוליאון כדי להחליט מי מהפצועים בשדה הקרב יטופל קודם. העקרון המנחה דרש, כי מי שיוכל לחזור ולהיות כשיר לשדה המערכה יזכה לקדימות בטיפול.
- ב. הדילמות בקדימות טיפול בנפגעים, מצויות בלבוש אחר גם בדילמות המצויות לפני הרופא הממונה ביחידה לטיפול נמרץ בבתי חולים. הביקוש למיטות ביחידות לטיפול נמרץ עולה על ההיצע. סיטואציה: הרופא ביחידה מתבקש בו זמנית לקבל שני חולים ליחידה. ביחידה יש מקום פנוי אחד. האחד בן 80 שפיתח הלם ספטי קשה כסיבוך להתנקבות מעי. החולה זקוק להנשמה ולתמיכה תרופתית. החולה השני בן 30 לאחר תאונת דרכים נפגע בראה. זקוק לניטור בכדי לגלות דימום וסיבוכים ריאתיים. קבלת הצעיר ליחידה תגזור את דינו של הזקן. קבלת הזקן ליחידה תסכן את חייו של הצעיר.
- ג. דילמה זו מצויה גם בשאלת הקדימות לטיפול נמרץ ע"י יחידות ניידות לטיפול נמרץ – נט"ן. באירוע בו ישנם שני נפגעים ויותר הזקוקים לטיפול הניידת.

⁴⁹ מסכת בבא בתרא דף ח' עמוד א' בשם התלמוד ירושלמי.

⁵⁰ שולחן ערוך חושן משפט סימן שפ"ח ב.

⁵¹ רבי מאיר אוירבך אורח חיים סימן ס"ג, ה.

⁵² שם. והוא מרחיב את האיסור גם למניעת נזק ללא עשית מעשה בדבר המזיק, זאת באמצעות יצירת חסימה בשדה שלו למניעת זרימת המים לשם. נימוקו הוא, מאחר והמים הגיעו לשדהו אסור לעשות כל מעשה ישיר או עקיף שיגרום למים להגיע לשדה חברו. לשיטתו גם לאנשים שלעברם הוסט הרימון אסור לברוח אם על ידי כך ימשיך הרימון ויפגע באנשים אחרים. אולם דעתו לא מוסכמת ע"י "האמרי בינה" ובודאי לא ע"י בעל "החזון איש".

- ד. חלוקה לא נכונה של משאבים עלולה להוביל לירידה באיכות הטיפול בחולה יחידני כפי שמדגים מקרה ואן סטטינה⁵³. בחורה בת 27 נפגעה בתאונת דרכים. לאחר ניתוח כריתת לבלב פיתחה כשל נשימתי. אושפזה ביחידה לטיפול נמרץ. במהלך אישפוזיה ניתקה ממנה מכונת ההנשמה. לאחר החייאה התאוששה אולם נגרם לה נזק מוחי חמור עקב אספקת חמצן לקויה במהלך האירוע. נטען כי התקבלו ליחידה מספר חולים גדול מדי ולכן לא אובחנה התקלה בזמן. ביהמ"ש פסק לה פיצויים בגובה 12 מליון דולר. גם חלוקה לא נכונה של משאבים בטיפול ע"י נט"ן עלול לגרום לאסון.
- ה. בספר דילמות באתיקה רפואית⁵⁴ מובא כי בשאלון שהועבר בין חברי צוות רפואי לטיפול נמרץ, נמצא כי גם במצבים מוגדרים היטב אין אחידות דעים בנוגע לקבלת חולים ליחידה. מכאן שהרופאים אינם מתבססים רק על הערכה קלינית, אלא גם על ערכים אישיים. הוא הדין לדעת גם בנוגע לקדימויות בטיפול בנפגעים.
- ו.⁵⁵ שתי תורות בסיסיות קיימות כיום ביסוד החשיבה האתית הנורמטיבית:

התיאוריה התועלתנית:

- א. תאוריה זו מודדת את ערכיות הפעולה לפי תוצאותיה ומגדירה כפעולה נכונה מבחינה מוסרית את אותה המצב אשר מביא לתוצאות הטובות ביותר עבור המספר הרב ביותר של בני אדם.⁵⁶
- ב. הקושי התיאורטי העיקרי בשיטה זו הוא הנחת היסוד שלה, שאין כל ערך עצמי למעשים מוסריים, שהרי לפי תורה זו כל תוקפם של המעשים מתמצה בתוצאותיהם ובתכליתם. שיטה זו דוגלת בתפיסה שהמטרה מקדשת את האמצעים ומכאן שיכולות להיות פעולות שכשלעצמן הן פסולות מבחינה מוסרית, אך מוצדקות אם תוצאותיהן מביאות תועלת כאמור.⁵⁷
- ג. התפיסה הכלכלית מתבססת על תיאוריה זו ולפיה ממירים לערכים כלכליים את כל התוצאות ובודקים היכן מפסידים פחות. תפיסה זו בעיתית מאחר ואינה מתחשבת בערכים אנושיים ורפואה עוסקת בבני אדם. נוסף לכך דווקא אוכלוסיות נחלשות מבחינה כלכלית נפגעות מתיאוריה זו.
- ד. ישום התיאוריה בקדימויות בטיפול רפואי: מרבית האתיקאים סבורים שהשיקולים הלגיטימיים הם הנתונים הרפואיים, היינו מידת הסתברות של הצלחת הטיפול מבחינת הישרדות החולים ויכולת הטיפול שלהם⁵⁸. הבחירה בין חולים בעלי נתונים רפואיים זהים תיעשה על בסיס של

⁵³ H. T. Engelhardt and M. A. Rie, "Intensive Care Units Scarce Resources and Conflicting Principles of Justice", 225 JAMA (March 1986), 1159.

⁵⁴ דילמות באתיקה רפואית בעריכת רפאל כהן אלמגור, בפרק בעיות אתיות בברירת חולים לטיפול נמרץ מאת איתי בנטוב וצ'רלס ספרונג עמ' 364 בהוצאת מכון ון ליר בירושלים תשס"ב

⁵⁵ עיין באנציקלופדיה הלכתית רפואית מאת פרופ' אברהם שטינברג חלק ו עמוד 658 ואילך.

⁵⁶ וראה שם עוד בדעות השונות של הפילוסופים בשאלת מה הוא הטוב העליון. ועיין בקשיים נוספים הנובעים מתיאוריה זו.

⁵⁷ וראה שם עוד בקשיים נוספים הנובעים מתיאוריה זו.

⁵⁸ לדוגמה החברה האמריקאית לטיפול נמרץ קבעה הנחיות לקבלת חולים ליחידה, גם כאשר עדיין יש מיטות פנויות מאחר ובמוקדם או מאוחר יוצר צורך במיטות. לכן כל קבלה ליחידה היא בעצם החלטה של קדימות. עדיפות ראשונה לחולים קריטיים ובלתי יציבים.

עדיפות שניה לחולים לא קריטיים, אך מצבם הרפואי דורש ניטור מתמיד של מדדים חיוניים והשגחה צמודה. עדיפות שלישית לחולים קריטיים אשר מצבם מפחית משמעותית את סיכויי ההחלמה. ראה: The Critical Care Medicine Ethics 271:1200. 1994.

קדימות בזמן. מי שבא ראשון יטופל ראשון.⁵⁹ קדימות טיפול על פי שיקולים אילו תואמת את התיאוריה התועלתנית.

ה. הפתרון האתי עפ"י גישה זו למקרים שהובאו לעיל פרק ב:

קדימות הטיפול במקרה א, תהיה על פי הערכת המצב הרפואי בזמן הבדיקה והמצב הרפואי הצפוי של שני הנפגעים בהמשך הטיפול. הנפגע אשר סיכויי הצלתו הם הגבוהים יותר, יוקדם טיפולו. קדימות הטיפול במקרה ב היא ברורה - יוקדם טיפולם של נפגעים רבים אשר נדרשים פחות משאבים לטיפולם והצלתם מאחר וכך ינצלו חייהם של נפגעים רבים יותר. גם תוחלת החיים והתועלת האיכותית מהטיפול, ילקחו בחשבון הקדימות - מקרים ג, ד. ככל שנציל את חייהם של נפגעים רבים יותר וככל שתוחלת החיים של נפגע תהיה גדולה יותר וככל שחיו יהיו איכותיים יותר, כך תהיה תועלת מרובה יותר ומתן תמורה למשאבים האנושיים והכלכליים המושקעים בטיפול.

ו. הפתרון האתי עפ"י גישה זו למקרים שהובאו לעיל פרקים ד - ה:

על המציל לנקוט בפעולות אשר תכליתם להציל את מספר הלכודים הגדול ביותר. לכן יש לשער אם בקומות העליונות ישנם לכודים מעטים ובקומות התחתונות ישנם לכודים רבים, יש לפעול להצלת הרבים, גם אם פעולות אלו יגרמו להריגת המעטים. אם אין בקומות התחתונות לכודים רבים יותר, מצילים תחילה את הנפגעים בקומות העליונות. יש לקחת בחשבון גם את סיכויי ההצלה של הלכודים לפי מצבם הרפואי המשוער וקשיי חילוץם.

ז. גם בשאלה של הצלת חיים ע"י הסטת הרימון, אם ע"י הסטת הרימון ממעופו לעבר אנשים אחרים יפגעו פחות אנשים, יש להתיר את הסטת הרימון, כי עדיפים חיי הרבים מחיי המעטים.

התיאוריה הדיאונטולוגית:

א. תיאוריה זו קובעת שמעשה נחשב כנכון וטוב מבחינה מוסרית אם הוא ממלא אחרי הדרישות הבסיסיות של עקרונות וערכים, שכוחם ותוקפם משל עצמם. ערכה המוסרי של פעולה הוא במיצוי החובה העצמית המוחלטת של הערך המוסרי, ללא התייחסות לתוצאות הצפויות.⁶⁰ מקור המוסר הוא הגיוני מוחלט ובלתי משתנה והוא הטוב העליון. ערכה המוסרי של פעולה יקבע רק על פי כוונותיו של המבצע ולא על פי תוצאות הפעולה.

ב. יודגש כי ביקורת רבה נמתחה על תיאוריה זו: מי קובע מה הוא ערך מוחלט? אי התחשבות בתוצאות מביאה למצבים בלתי אפשריים בחיים. אין מנגנון להכרעה במצבים שבהם שני ערכים אוניברסליים מתנגשים.⁶¹

ג. בשנים האחרונות נוסחו עקרונות אתיים בסיסיים:

אוטונומיה: חופש של הרצון ושל הפעולה, גן אם לפי השקפתנו הוא טועה, זאת בתנאי שהאדם הוא בעל בחירה ומשוחרר מהשפעה חיצונית. ובכדי שיגיע להחלטה הוא זקוק למירב האינפורמציה. נחלקו האתיקאים בשאלה אם עקרון האוטונומיה הוא עקרון על הדוחה כל עקרון

⁵⁹ אנציקלופדיה הלכתית רפואית מאת פרופ' אברהם שטינברג חלק ה עמוד 536.

⁶⁰ ראש הדוגלים בתיאוריה זו היה עמנואל קאנט (1724 - 1804)

⁶¹ לאור קושי זה התפתחו מספר תיאוריות ניאו-קאנטיאניות אשר מנסות לפתור את הבעיה. עיין שם.

מוסרי אחר, או שמא הוא אחד מהעקרונות וניתן להידחות מפני עקרונות אחרים.⁶²
פטרנליזם: הגבלה חלקית של חירות הפרט, במעשה או במניעת מידע. בכדי למנוע נזק מאותו אדם.⁶³

ד. ישום התיאוריה הדיאונטולוגית:

על פי תיאוריה זו, ערכה המוסרי של פעולה יקבע רק על פי כוונותיו של המבצע ולא על פי תוצאות הפעולה. על המטפל לפעול מתוך כוונה ליישם עקרונות וערכים מוסריים. שאלת המפתח היא האם יש לקבוע סולם עקרונות וערכים אשר יחייבו את המטפל על פי ההשקפה הפטרנליסטית. או לתת אוטונומיה למטפל לפעול אם כוונותיו ראויות גם אם הוא טועה בשיקול דעתו.

ה. לדעתי עקרון האוטונומיה רלוונטי רק לגבי החלטות אשר החולה צריך לקבל על גופו. זאת מתוך ההשקפה שכל אדם הוא בעלים על גופו ולכן ישנה חירות לאדם לקבל החלטות על עצמו. אולם אין אוטונומיה לרופא להחליט על קדימויות טיפול של חולים. יש לקבוע את סולם הערכים והעקרונות אשר יורו לרופא את קדימויות הטיפול.

ו. עקרונות אפשריים למתן עדיפות:

זכות לפי החשיבות המעמדית או התרומה החברתית. עפ"י שיטה זו מנהיג חברתי או צבאי יזכה לעדיפות.

קדימות עפ"י נסיבות המחלה - רשלנות עצמית: חולה שהביא על עצמו את מחלתו ע"י עישון או אלכוהול, זכאי פחות מחולה שחלה באופן תמים. גם בקדימות בטיפול בנפגעים אפשר לומר כי נפגע בתאונת דרכים אשר נגרמה עקב מהירות נסיעתו המופרזת, זכאי פחות מנפגע תמים אשר נקלע לתאונה שלא באשמתו.

קדימות לפי כוחות שוק ומחויבות מוסדית: חולה שמשלם או משלם יותר, יוקדם טיפולו. הבסיס המוסרי לקדימות זו הינה הקשר החוזי למחצה בין הרופא לפציינט, היוצר אצל הפציינט צפיות לגיטימיות. כך גם ישנה קדימות לעובדי מפעל אצל רופא המפעל, או קדימות לתלמידי ביה"ס אצל רופא ביה"ס, שהרי רופא המפעל מחויב לספק להם שירותים רפואיים עפ"י החוזה בין הרופא למוסד. גם רופא צבאי מחויב ראשית כל לחיילים.

ז. יצויין כי שיקולים דאונטולוגים אלו אינם מקובלים על רוב האתיקאים⁶⁴. בשיקולים אלו אין התמודדות עם החלטות ערכיות. השיקולים האלו מהווים סכנה מוסרית. עלול להתפתח "מדרון חלקלק" אשר יפגעו בערכי יסוד של החברה.

קדושת חיי האדם

א. ישנם אתיקאים השוללים הן את התיאוריה הדאונטולוגית והן את התיאוריה התועלתית.⁶⁵ אתיקאים אלו הטוענים כי ערך החיים הוא עליון, אין סופי ואינו ניתן להמרה. על כן לא זו בלבד

⁶² עיין שם בישום האוטונומיה של החולה לבחור טיפול, או אי טיפול. ובישום האוטונומיה של הרופא שלא לטפל בניגוד למצפוננו.

⁶³ עקרון זה עומד בניגוד לעקרון האוטונומיה ונחלקו האתיקאים בשאלת האיזון בין העקרונות.

⁶⁴ ראה דילמות באתיקה רפואית בעריכת רפאל כהן אלמגור, בפרק בעיות אתיות בבריית חולים לטיפול נמרץ מאת איתי בנטוב וצ'רלס ספרונג עמ' 364 בהוצאת מכון ון ליר בירושלים תשס"ב. ראה גם בספר אתיקה ורפואה מאת דוד הד מרצה לפילוסופיה באוניברסיטה העברית בירושלים. עמ' 111. בהוצאת משרד הבטחון תש"ן.

שהזהות המעמדית, האתנית או הלאומית, הזכאות המוסרית, התרומה הפונטציאלית לחברה, או הקשר החוזי עם הרופא, כל אלה אינם רלבנטיים לקביעת סדר הטיפול בחולים, אפילו מספר הניצולים אינו רלבנטי אין להקריב חייו של אדם אחד בכדי להציל חמשה, שכן זה שימוש באדם עצמו כבאמצעי עבור קידום אינטרס של זולתו.

- ב. אתיקאים אלו נחלקו לשתי קבוצות: קבוצה אחת טוענת כי האיסור להקריב חי אדם אחד בכדי להציל אחרים, מותנה בכך שמתכוונים לגרום למותו. אסור לבתר את אבריו של אדם בריא בכדי לשותלם במספר אנשים חולים ולהצילם. במקרה זה אין הבריא מאיים על חייהם של האחרים, אולם התוצאה מההימנעות מהריגתו המכוונת היא, שמספר חולים ימותו. לשיטתם הריגה בכוונה תחילה של אדם אסורה אפי' במקרה שהוא מאיים שלא במתכוון על חייהם של האחרים.
- ג. דוגמא ממחישה את שיטת קבוצה זו: אדם בעל יתר משקל חוסם בגופו פתחה של מערה. החסימה גורמת לכליאתם של חמשה אנשים במערה. אין אפשרות להזיזו. אסור לפוצצו בכדי להסיר את החסימה.
- ד. האם מותר יהיה להטות קטר הדוהר על מסילה שניצבים עליה חמשה אנשים, לעבר מסילה צדדית שניצב עליה אדם אחד? לדעתו של ד"ר דוד הד יש לחלק בין המקרים. הריגת האדם החוסם את פתחה של המערה, היא מכוונת. אולם הריגת האדם הבודד הניצב על המסילה היא אינה מכוונת אלא נחזית ולכן יש מקום כאן לשיקול התועלתני להצלת חיי רבים.
- ה. קבוצה שניה של אתיקאים סבורה כי גם כאשר אין כוונה להמית, אין להעדיף חיי חמשה על פני אחד. התפישה הפילוסופית שלהם היא שאין משמעות לחיים אלא עבור בעליהם. לכן ערך החיים אינו ניתן לקיבוץ. אין ערך כשלעצמו בקובץ של חמש מערכות חיים, שכן אין שום סובייקט אשר עבורו יש בקובץ זה ערך יחודי. זכות החיים של חמשה אנשים היא זכות של כל אחד בפני עצמו ולא בתור קבוצה.
- ו. לדעתו של ד"ר דוד הוד⁶⁵ יש לאמץ פתרון פרוצדורלי. שימוש בגורל או אסטרטגיה אחרת. פתרון זה יענה על הדרישה של רבי עקיבא בסיפור התלמודי והוא הצלת חיי אדם אחד לפחות. מאידך יענה הפתרון על דרישת השוויון שהציב בן פטורא הדוחה כל העדפה אשר מקורה בבעלות. לדבריו, יתן פתרון זה שוויון הזדמנויות וכבוד שווה לכל אדם. הוא יאפשר הסכמה מראש של הצדדים על קריטריון להעדפה ויסיר את האחריות מהרופא.
- ז. במקרה שהצדדים אינם יכולים להסכים מראש, יקבע הרופא את הקדימות עפ"י העיקרון כל הקודם זוכה. קבלת חולים ליחידה לטיפול נמרץ בביה"ח תהיה על בסיס מקום פנוי. גם אם יגיע לאחר מכן חולה אחר, לא יתקבל ואפי' אם יוכל להפיק רווח גדול יותר מאשפוזו ביחידה.
- ח. חסרונות השיטה: ראשית אינה מתמודדת עם החלטות ערכיות. שנית קשה לקבוע "היכן מתחיל התור" במקרים ספציפיים, כגון חולה המאושפז ביחידה ומשוחרר ושוב זקוק לאשפוז ביחידה, האם יחשב כהמשך אשפוז, או כאשפוז חדש.
- ט. גם בקדימות בטיפול בנפגעים ניתן לקבוע כי כל הקודם זוכה. אולם חסרונות השיטה רבים. אין התמודדות עם החלטות ערכיות. קשה עוד יותר לקבוע מה ההגדרה של "כל הקודם" – האם מי

⁶⁵ ראה בספר אתיקה ורפואה מאת דוד הד מרצה לפילוסופיה באוניברסיטה העברית בירושלים. עמ' 115. בהוצאת משרד הבטחון תש"ן.

⁶⁶ אתיקה ורפואה מאת דוד הד מרצה לפילוסופיה באוניברסיטה העברית בירושלים. עמ' 115. בהוצאת משרד הבטחון תש"ן.

שנפגע ראשון, או מי שהובא ראשון לטיפול, או מי שהרופא היגיע אליו ראשון לטיפול באופן אקראי?

י. נוסף לכך, פתרון זה קשה לישום פעמים רבות מאחר והוא ישים במקרים שהצדדים הם בעלי סיכויים שווים. אולם אם סיכוייהם אינם שווים עדיין נשאל האם גם כאן יש להחיל את עיקרון כל הקודם זכה?

יא. במקרה בו אין להחיל עקרון אוניברסלי של פתרון פרוצדורלי, יש לדעת ד"ר הוד להחיל שיקולים של נאמנות ומחוייבות אישית אשר יש להם ערך פנימי ושימורם חשוב לחברה.

יב. איתי בנטוב וצ'רלס ספרונג⁶⁷ מגיעים למסקנה כי "בפועל מתקבלת ההחלטה בקדימות רפואית כבליל של שיקולים, שמעל כולם עומד שילוב של כל הקודם זוכה. במקרים שבהם צריך לבחור בין מספר חולים שהגיעו יחד, הקדימות נקבעת עפ"י עדיפות רפואית.

יג. למעשה, לצורך קביעת קדימויות נדרשים מספר תחומים ברמת המאקרו: כלכלה משפט סוציולוגיה פילוסופיה ועוד. החלטות ברמת המיקרו צריכות להיות מבוססות על בסיס מדעי איתן אולם אין עדיין מספיק מידע. לכן מומלץ עפ"י נסיונה של הוועדה לאתיקה של האגודה לטיפול נמרץ לישם את העקרונות הבאים בקדימות טיפול בחולים:⁶⁸

א. לא יובאו בחשבון הקדימויות מעמד חברתי או כלכלי, גזע מין ומוצא.

ב. העיקרון המנחה הוא, התוצאה הצפויה הן בנוגע להארכת החיים והן בנוגע לשיפור איכותם.

ג. אין צורך בהסכמת החולים לקדימויות הטיפול.

ד. קווי היסוד של ברירת חולים יהיו ידועים מראש לציבור.

⁶⁷ ראה דילמות באתיקה רפואית בעריכת רפאל כהן אלמגור, בפרק בעיות אתיות בברירת חולים לטיפול נמרץ מאת איתי בנטוב וצ'רלס ספרונג עמ' 364 בהוצאת מכון ון ליר בירושלים תשס"ב.

⁶⁸ הובאו רק ההמלצות הרלוונטיות לקדימויות בטיפול באירוע רב נפגעים.